

Filip Škiljan

UDK: 323.15(497.5=163.41)(091)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 18. 10. 2017.
DOI: <http://doi.org/10.21857/90836cdoqy>

VJERSKI PRIJELAZI S PRAVOSLAVNE NA RIMOKATOLIČKU I GRKOKATOLIČKU VJERU U VRIJEME NDH NA PODRUČJU BJELOVARSKOG DEKANATA

Sažetak

Autor u radu donosi podatke o vjerskim prijelazima s pravoslavne na grkokatoličku i rimokatoličku vjeru na području Bjelovarskog dekanata. Nakon uvodnih napomena o odnosu Kraljevine Jugoslavije i Srpske pravoslavne crkve prema Rimokatoličkoj crkvi, autor donosi podatke o stradanju Srba i prisilnom iseljavanju Srba s bjelovarskog područja 1941. godine. Središnji dio teksta posvećen je statističkim podacima o vjerskim prijelazima s pravoslavne na rimokatoličku vjeru između 1941. i 1945. godine prikupljenim u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu te primjerima takvih vjerskih prijelaza. Posebno poglavlje posvećeno je vjerskim prijelazima s pravoslavne na grkokatoličku vjeru. Ne postoje točni podatci o tome koliko je bilo vjerskih prijelaza, ali broj od 2.235 podnesenih molbi u korelaciji s brojem stanovnika pravoslavne vjere govori o brojnosti te pojave.

Ključne riječi: Srbi; pravoslavlje; NDH; vjerski prijelazi; Bjelovarski dekanat; grkokatolička vjera; Rimokatolička crkva.

Teritorijalni okvir Bjelovarskog dekanata

Područje Bjelovarskog dekanata u Križevačkom arhiđakonatu obuhvaćao je teritorij koji se prostirao na terenu devet rimokatoličkih župa smještenih podno Bilogore, na Bilogori i uz rijeku Česmu. Radi se o župama Bjelovar, Nevinac, Kapela, Velika Pisanica, Šandrovac, Ciglena, Nova Rača, Veliko Trojstvo i Veliki Grđevac. Osam od tih devet župa pokriva teritorij nekadašnjeg kotara, kasnije Općine Bjelovar, dok je župa u Velikom Grđevcu pripadala nekadašnjem kotaru, kasnijoj Općini Grubišno Polje. Teritorij Bjelovarskog dekanata ne podudara se s područjem Kotara Bjelovar, koji je obuhvaćao i teritorij Ivanske, Farkaševca i Zrinskog Topolovca zapadno od Bjelovara.

Odnos prema Srbima s bjelovarskog područja nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u proljeće i ljeto 1941.

Uspostavom NDH Srbi koji su živjeli na njezinu području postali su građani drugoga reda. Bjelovarsko područje bilo je zona u kojoj su se zbili i prvi zločini, odnosno prve deportacije srpskog stanovništva u logore. Prvi masovni zločin nad Srbima u NDH zbio se u selu Gudovac pokraj Bjelovara 28. travnja 1941. Noću 27. travnja 1941. ranjen je na cesti koja iz Gudovca vodi u Velike Sredice neki pripadnik Hrvatske seljačke zaštite, dok je jedan vojnik navodno ubijen. Ustaše su tvrdili da su taj napad organizirali gudovački „četnici“, iako na području Gudovca nije postojala četnička organizacija.¹ Za odmazdu, kako piše Slavko Goldstein u knjizi *1941. godina koja se vraća*, Dido Kvaternik naredio je i nadzirao uhićenje oko 200 Srba iz Gudovca, Velikog i Malog Korenova, Prgomelja, Tuka, Breze, Stančića, Klokočevca i Bolča. Uhićivali su ih pripadnici Hrvatske seljačke zaštite preobraćeni u poluvojničku ustašku postrojbu pod zapovjedništvom predratnog ustaše Martina Cikoša, a među uhićenima bilo je nekoliko viđenijih Srba te nekoliko učitelja i svećenika (Goldstein, 2007., str. 91-96; Karaula, 2007., str. 197-208).

Ustaše su tada izbrojili 187 ljudi, ali ih je nakon prebrojavanja došlo još najmanje desetak. Pokolj su, prema iskazu Ilije Jarića, uz njega preživjela još trojica, koju je vidio u bolnici u Bjelovaru (Bjelovitić, Jarić, 2002., str. 44-46). Ustaše su natjerali Srbe iz okolnih mjesta da iskopaju rake za poubijane u Gudovcu, a jame su zasuli vapnom.

Gotovo istovremeno sa stradanjem Srba u mjestu Gudovac pokraj Bjelovara 28. travnja 1941. u nedalekom Grubišnom Polju odvijalo se masovno uhićivanje stanovnika srpske nacionalnosti čija sudbina u konačnici neće biti drugačija od sudbine gudovačkih žrtava. Uzroci tog prvog masovnog uhićivanja Srba u NDH nisu potpuno jasni, ali su ga ustaše opravdavali mogućnošću dizanja srpskog ustanka na Đurđevdan 6. svibnja 1941. Uhićenici su odvedeni u logor Danicu, a odande je većina zatočenika krajem lipnja ili početkom srpnja 1941. odvedena u Gospić, odakle u Jadovno, gdje su i pobijeni. Od 574 Grubišnopoljca upućena u logor Danicu (što ne znači da su svi Grubišnopoljci stigli prvim transportom 28. travnja 1941.), 560 ih je izgubilo živote (Bastašić, 2009., str. 98-99). Znakovito je da su svi uhićeni bili Srbi. Prema popisu žrtava, u Jadovnom i na Pagu stradalo je najmanje 537 Srba iz Grubišnog Polja i okolice uhićenih najvećim dijelom krajem travnja 1941. godine.²

¹ Četnička organizacija postojala je u Bjelovaru prije Drugoga svjetskog rata i imala je oko 900 članova, a tek su pojedinci iz Gudovca pripadali toj organizaciji, ali oni nisu posjedovali oružje. O tome vidi u: HDA, ZKRZ, kutija 691, Masovni pokolj u Gudovcu; Izvještaj o strijeljanju u Gudovcu u toku okupacije.

² Prema popisu koji je donio dr. Đuro Zatezalo u knjizi *Jadovno kompleks ustaških logora s područja Kotara Grubišno Polje, u Jadovnom i na otoku Pagu ubijeno je 537 žrtava. On donosi i poimenični popis žrtava* (Zatezalo, 2009., str. 554-570).

Drugi oblik stradanja srpskog stanovništva u NDH bio je prisilno iseljavanje u Srbiju. Dio planova za organizirano iseljavanje Srba iz NDH u Srbiju usko je povezan s njemačkim planom iseljavanja Slovenaca iz Gorenjske, Koruške i Štajerske u NDH. Odmah nakon zauzimanja Slovenije, Nijemci su se počeli baviti idejom organiziranog iseljavanja Slovenaca u Srbiju. Već su 6. svibnja održali u Grazu konferenciju o iseljenju 260.000 Slovenaca s područja Donje Štajerske na područje Srbije. Nakon tog sastanka u Grazu, održana su još dva sastanka u Beogradu polovicom svibnja. Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu javilo je svojem izaslanstvu u Zagrebu Hitlerovu odluku od 21. svibnja 1941. o iseljavanju 220.000 – 260.000 Srba u Srbiju te iseljavanju istog broja Slovenaca u NDH. Tome se poslu trebalo pristupiti odmah, pa se 4. lipnja u njemačkom poslanstvu u Zagrebu održala konferencija o tom pitanju. Tom prilikom dogovorene su kvote, ritam i tehnika prisilnog iseljavanja slovenskog i srpskog stanovništva. Delegacije na sastanku predvodili su njemački opunomoćenik u Zagrebu Siegfried Kasche i Slavko Kvaternik.³

Sastanak ravnatelja Državnog ravnateljstva za ponovu Josipa Rožankovića sa svim županima velikih župa uslijedio je 4. srpnja 1941. Na tom sastanku županima je objašnjeno kako treba postupati na lokalnoj razini (Goldstein, 2006., str. 599). Dogovoreno je da se 11. srpnja započne s otpremanjem po 500 Srba iz logora Sisak-Caprag, Bjelovar i Požega te iz područja Bijeljine, gdje se još nalazio dio od oko 6.000 obitelji tzv. solunskih dobrovoljaca protjeranih iz Slavonije. Uslijedio je 8. srpnja sastanak na kojem je utvrđen vozni red, broj vagona i broj osoblja za pratnju tih vlakova. Drugi val prisilnog iseljavanja trebao je početi 17. srpnja, a planirano je iseljavanje 8.000 Srba iz logora u Capragu, 10.000 iz logora u Požegi i 7.000 iz logora u Bjelovaru. Ta su iseljavanja trebala biti provedena do 9. rujna 1941. Međutim, 16. srpnja 1941. njemačko vojno zapovjedništvo u Srbiji odbija nastavak iseljavanja s obrazloženjem da je u Srbiju pristiglo ilegalno već oko 80.000 – 85.000 protjeranih Srba.

Prvi koji su prisilno iseljeni preko iseljeničkih logora bili su pravoslavni svećenici. S područja Bjelovara tako je u srpnju prisilno iseljeno njih 9, i to preko logora u Capragu. Iseljeni su svećenici: Tomo Preradović iz Severina, Bogdan Šumonja iz Novoseljana, Petar Tomić iz Velike Pisanice, Danilo Manojlović iz Male Pisanice, Nikola Latković z Srijedske, Jovan Sedranac iz Narte, Petar Bosanac i Nikola Milojević iz Bjelovara i Dušan Kašić iz Gornjih Sredica. Prvi civili u iseljenički logor u Bjelovaru iz Kotara Bjelovar pristigli su 12. srpnja 1941. Tijekom kolovoza 1941. prisilno je iz Kotara Bjelovar iseljeno 2.037 osoba (81 preko logora u Capragu i 1.956 preko logora u Bjelovaru). Bilo je to 14,18% od ukupnog broja prisilno iseljenih Srba preko iseljeničkih logora na području NDH. Pridodamo li tome i grubišnopolski kraj, iz

³ Zapisnik s konferencije sačuvan je i u HDA, SDS RSUP SRH, 013.1.38, Zapisnik s konferencije održane 4. lipnja 1941. u Zagrebu o preseljenju Slovenaca u NDH i Srba iz NDH u Srbiju.

kojeg je prisilno iseljeno 2.721 osoba ili 18,94% ukupnog prisilno iseljenog srpskog stanovništva preko logora, moguće je zaključiti da je trećina svih Srba prisilno iseljenih preko iseljeničkih logora bila s bjelovarskog područja (Škiljan, 2015.).

Odnos Rimokatoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske

U svojoj ideologiji „konačnog rješenja srpskog pitanja“ ustaše su Srpsku pravoslavnu crkvu smatrali nositeljem nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj, pa su se pravoslavni svećenici našli prvi na udaru ustaških vlasti.⁴ Pravoslavnim je vjernicima pak, s ciljem odnarođivanja i asimilacije, bila planirana konverzija – trebalo ih je prevesti na rimokatoličku, odnosno na grkokatoličku vjeru.

Zakonska odredba (uredba sa snagom zakona) o prijelazu s jedne vjere na drugu donesena je već 3. svibnja 1941. Tom se uredbom ustaška vlast „postavila“ iznad Rimokatoličke crkve, što je vidljivo iz članka uredbe u kojem stoji da je za valjanost prijelaza potrebno da stranka koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu „upravnoj vlasti prve molbe“ (kotarskoj oblasti, odnosno gradskom poglavarstvu, dakle svjetovnoj, režimskoj vlasti) o svojoj namjeri i da od „upravne vlasti prve molbe“ dobije potvrdu o toj svojoj prijavi (*Narodne novine*, 4. svibnja 1941.). Rimokatolička crkva nije bila zadovoljna takvim miješanjem države u crkvene poslove, a u svojim radovima povjesničar Jure Krišto jasno pokazuje na koji su se način dopisi i okružnice između Crkve i države razmjenjivale i kako je na pojedine crkvene dopise reagirala država, a na koji je način na državne uredbe reagirala Crkva.⁵ Posve je jasno da Crkva pristaje da državne vlasti izdaju potvrde o čestitosti, čime zapravo prepuštaju državnim vlastima da odlučuju tko je podoban da dobije dozvolu za vjerski prijelaz, a tko nije (Krišto, 2001., str. 182-183).

Iako su potencijalni prijelaznici morali proći i „pripremu“ za prelazak na katoličanstvo – a tu „pripremu“, odnosno poučavanje o vjeri, vodili su ili lokalni svećenici ili tzv. misionari koji su pomagali svećenicima – ritam, odnosno intenzitet samog prekrštavanja određivao je ustaški režim, a ne crkvena hijerarhija. Tako zbog priličnog kaosa na terenu i promijenjenih okolnosti (narodni ustanak i kritički odnos Nijemaca i Talijana prema ustaškoj politici prekrštavanja), u rujnu 1941. Ministarstvo unutarnjih poslova šalje državnim tijelima i biskupskim ordinarijatima okružnicu kojom se požuruju vjerski prijelazi, tj. traži se da se ne rade birokratski problem osobama koje žele prijeći s jedne vjere na drugu (Krišto, 2001., str.185-186). Početkom listopada 1941. osniva se i vjerski odsjek Državnog ravnateljstva za ponovu, na koji država prenosi sve poslove vezane za vjerske prijelaze.

⁴ O stradanjima pravoslavnih svećenika vidi u: Đurić, 1989., str. 106-117, i *Spomenica pravoslavnog sveštenstva žrtava fašističkog terora*, 1960.

⁵ Sve ove uredbe, okružnice, upute i dopise moguće je precizno pratiti u knjizi Krišto, 2001., str. 172-202, te u knjigama Đurić, 1991., i Simić, 1958.

Svoj precizni službeni stav prema vjerskim prijelazima i miješanju države u taj posao Crkva, konačno, zauzima na biskupskoj konferenciji 17. – 19. studenog 1941. zaključkom u deset točaka. Kao prvo, ističe se da se samo Crkva može i mora baviti prijelazima na rimokatoličku vjeru, kao drugo da samo crkvena hijerarhija može postavljati ljude koji će poučavati prijelaznike u vjeri, kao treće da takvi ljudi mogu biti ovisni samo o crkvenim institucijama, kao četvrto da Katolička crkva priznaje samo one prijelaze koji su obavljeni prema crkvenim propisima, kao peto da državne institucije ne smiju poništavati prijelaze koje Crkva provede, kao šesto da episkopat izabire odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila kod prijelaza, kao sedmo da u Crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže, kao osmo da obred u koji će prijelaznik prijeći ne može određivati država, kao deveto da će izabrani odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima i kao deseto da se prijelaznicima moraju zajamčiti sva građanska prava (Krišto, 2001., str. 194-202). Na taj se način Rimokatolička crkva željela zaštititi od optužbi za katolički prozelitizam, za poticanje vjernika drugih konfesija na vjerski prijelaz na rimokatoličku vjeru.

Masovno prelaženje s pravoslavne na rimokatoličku vjeru završilo je u proljeće 1942., kad je uspostavljena Hrvatska pravoslavna crkva.

Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeru na teritoriju Bjelovarskog dekanata između 1941. i 1945.

Na području Bjelovarskog dekanata između 1941. i 1945. godine bilo je, uzimajući u obzir broj pravoslavnog žiteljstva koje je živjelo na tome teritoriju, relativno malo prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeru. Tijekom 1931. godine u Bjelovarskom je kotaru bilo 63.412 stanovnika, od čega 12.858 pravoslavaca (20,28%) i 50.063 rimokatolika (78,94%), a na području Grada Bjelovara od 10.252 stanovnika bila su 1.954 pravoslavca (19,06%) i 7.705 rimokatolika (75,16%). Molbe za vjerski prijelaz podnošene su župnicima, a oni su, uz preporuku, molbe prosljeđivali Nadbiskupskom duhovnom stolu, koji je donosio konačnu odluku o tome tko će biti primljen, a tko ne.

Tablica: Broj podnesenih molbi za prijelaz na području Bjelovarskog dekanata između 1941. i 1945. na temelju Urudžbenog zapisnika Nadbiskupskog duhovnog stola

Župa	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	Ukupno
Bjelovar	560	521	80	4	0	1.165
Ciglana	230	1	0	0	0	231
Kapela	19	106	10	0	0	135
Nevinac	0	29	271	0	0	300
Nova Rača	0	20	0	0	0	20
Šandrovac	23	8	0	0	0	31
Veliko Trojstvo	26	66	27	0	0	119
Velika Pisanica	0	22	0	0	0	22
Veliki Grđevac	158	52	2	0	0	212
Ukupno	1.016	825	390	4	0	2.235

Iz pregleda podnesenih molbi za vjerski prijelaz na području Bjelovarskog dekanata vidljivo je da je najveći broj podnesenih molbi bio u Župi Bjelovar, što je i bilo očekivano jer je župa u Bjelovaru imala i najveći broj vjernika, odnosno obuhvaćala je najgušće naseljen teritorij. Ostale župe imale su znatno manji broj podnesenih molbi za vjerski prijelaz. Ipak, i među njima je veći broj molbi podnesen na području Župe Nevinac (najviše u 1943. godini), Župe Ciglana i Župe Veliki Grđevac. U župama Kapela i Veliko Trojstvo broj podnesenih molbi za vjerski prijelaz tijekom sve četiri godine rata dosezao je jedva nešto preko stotinu, dok je na području župa Nova Rača, Šandrovac i Velika Pisanica broj podnesenih molbi gotovo zanemariv. Što se tiče statistike godišta kada su molbe podnesene, vidljivo je da je najveći broj molbi iz 1941. (čak 1.016). Broj molbi podnesenih 1942. također je vrlo visok (825), ali je vidljivo da su te molbe uglavnom podnesene u prvoj polovici te godine. Kuriozitet je da je relativno velik broj molbi podnesen 1943. godine, što nije slučaj ni u jednom dekanatu Zagrebačke nadbiskupije. Vidljivo je da je najveći broj tih molbi iz Župe Nevinac (čak 271). Iz izvještaja koje su pojedini župnici podnosili 1944. Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu vidljivo je da su za neke župe Bjelovarskog dekanata sačuvani drugačiji podaci o broju vjerskih prijelaza s pravoslavlja na rimokatoličku vjeru. Tako je na području Župe Kapela zabilježen broj od 106 prijelaza, na području Župe Nova Rača 17 prijelaza, u Župi Šandrovac 14 prijelaza, u Župi Veliko Trojstvo

svoga 3 prijelaza i u Župi Velika Pisanica 38 prijelaza.⁶ Brojke koje donose župnici ne podudaraju se s brojkama do koji smo došli izrađujući poimenične popise prijelaznika, odnosno podnositelja molbi za vjerski prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeru Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu. Čini se da su u najvećem nerazmjeru brojke vezane za Župu Veliko Trojstvo, gdje postoje poimenični popisi podnesenih molbi za vjerski prijelaz (njih 119). Nemoguće je da su od 119 molbi bile prihvaćene svega 3, s obzirom na to da je običaj Nadbiskupskog duhovnog stola bio da ne pravi problem podnositeljima molbi za vjerski prijelaz.

Prije podnošenja molbi za vjerski prijelaz trebalo je dobiti potvrdu o čestitosti kod lokalnih kotarskih ili općinskih vlasti, tj. kod lokalnih ustaških logornika ili tabornika. U Hrvatskom državnom arhivu sačuvano nam je relativno mnogo takvih potvrda za Kotar Bjelovar. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja koristilo je kopije tih potvrda kao papir u sekundarne svrhe. Tako su nam s jedne strane sačuvani podaci o osobama koje traže potvrde o čestitosti, odnosno kojima se potvrda izdaje, a s druge strane kojekakve bilješke činovnika pisane olovkom tijekom 1943., 1944. i 1945., ali i činovnika koji su pregledavali spomenuti fond nakon Drugoga svjetskog rata. Potvrde su najčešće prerezane na dva dijela, ali su nam sačuvani dijelovi na kojima se vidi identitet osoba koje su tražile potvrdu o čestitosti. Manji dio dokumenta sačuvan je u izvornom, čistom obliku. Prema poimeničnom popisu onih koji su tražili potvrde o čestitosti na području Kotara Bjelovar, koji se, kao što je rečeno, ne podudara potpuno s Bjelovarskim dekanatom, popisana je 2.851 osoba.

Posebno vrijedan izvor za proučavanje vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeru na području Bjelovarskog dekanata predstavlja nam dio fonda Nadbiskupskog duhovnog stola koji se nalazi u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu pod nazivom Interdijecezalni vjerski odbor (IVO). Kao vrijedan izvor služi nam i dio fonda Državnog ravnateljstva za ponovu pod nazivom Vjerski odsjek, gdje se nalaze sumarni podaci o broju prijelaza za pojedine općine i kotare u NDH. Iz Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu potječe i dokument u kojem stoji da je na području Kotara Bjelovar 2.336 osoba do 17. studenog 1941. godine prijavljeno za prijelaz iz jedne vjere u drugu. Dakako, najveći broj podnesenih prijava i izdanih potvrdi o prijavama odnosio se na prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeru. Treba također još jednom spomenuti da se Kotar Bjelovar prostirao na području općina Farkaševac, Ivanska i Zrinski Topolovac, koje su se nalazile izvan Bjelovarskog dekanata. Na području Gudovca bilo je podneseno 30 prijava, u Općini Ivanska 460 prijava, u Općini Kapela 77, u Općini Nova Rača 117, u Općini Predavac 220, u Općini Prespa 19, u Općini Severin također 19, u Općini Veliko Trojstvo 142, u Općini Velika Pisanica 183, u Općini Zrinski Topolovac 1, bez oznake 16, u Općini Farkaševac

⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 2658/1944.

1.050, a u Gradu Bjelovaru 1.⁷ Sačuvan nam je u istom fondu i izvještaj za period 18. studenog 1941. – 8. siječnja 1942. iz kojeg je vidljivo da je u tome periodu bilo podneseno još 887 prijava, od čega najviše na području Gudovca 754, a potom Ivanske (36), Predavca (13), Velikog Trojstva (12), Kapele (5), Nove Rače (3) i Farkaševca (1).⁸ Evidentno je da svi koji su podnijeli prijavu za prijelaz nisu u konačnici prešli, kao i to da neki koji su prešli nisu očigledno imali potvrdu kotarske oblasti u Bjelovaru o prijavi za prijelaz. Da ti podaci ne odgovaraju stvarnom stanju, govori činjenica da je na području Grada Bjelovara u studenom 1941., prema evidenciji gradskog načelnika Bjelovara, koju je poslao Vjerskom odsjeku Državnog ravnateljstva za ponovu, prešlo 15 obitelji s 45 članova s pravoslavne na rimokatoličku, odnosno evangeličku vjeroispovijest (41 na rimokatoličku, 4 na evangeličku).⁹

Pojedinačne molbe za vjerski prijelaz na području Bjelovarskog dekanata

Prva molba koja je podnesena Nadbiskupskom duhovnom stolu s područja Bjelovara bila je ona Desanke Plentaj, koja je datirana 29. travnjem 1941., dakle svega 19 dana nakon uspostave NDH. Molba je podnesena u Župi Bjelovar. Navodno je Desanka Plentaj iz Predavca, stara 24 godine, tražila još prije uspostave NDH, negdje krajem veljače 1941., od pravoslavnog bjelovarskog paroha da je ispiše iz pravoslavne crkve, što je ovaj odbio i ne saslušavši je. Nakon uspostave NDH došla je u kotarsko načelništvo u Bjelovaru i uz dvojicu svjedoka izjavila da joj je krajem veljače i 24. travnja 1941. pravoslavni svećenik iz Bjelovara dva puta odbio istupanje iz srpsko-pravoslavne zajednice. Desanka je bila rođena u Gudovcu, mjestu u kojem se upravo tih dana zbilo strašni pokolj Srba, a otac joj je bio pravoslavne vjere te joj nije dopustio da prije prijeđe na rimokatoličku vjeru. Za rimokatolika iz Predavca Desanka se udala u prosincu 1940. i tad je odlučila prijeći na rimokatoličku vjeru. Desanka je sredinom svibnja 1941. primljena u Rimokatoličku crkvu.¹⁰ I prije Drugog svjetskog rata bilo je mnoštvo molbi koje su podnesene iz sličnih obiteljskih razloga kao i navedena. I pješadijski narednik Petar Špegar zatražio je, preko bjelovarskog župnika Milana Horvata, od Nadbiskupskog duhovnog stola vjerski prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeru, s obzirom na činjenicu da je bio u braku s rimokatolkinjom Reginom Tkalec-Habdija, s kojom se vjenčao 1936. u crkvi svete Terezije u Bjelovaru. U rješenju Nadbiskupskog duhovnog stola stajalo je: „Sve u potpunom redu!

⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 415/1941.

⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 768/1941.

⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 548/1941.

¹⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4037/1941.

Affirmativno.¹¹ I Ana Reich, supruga rimokatolika Stjepana Reicha, željezničkog popisača kola, željela je u svibnju 1941. prijeći na rimokatoličku vjeru. Od gradskog poglavarstva u Bjelovaru dobila je „uredovnu potvrdu“ da svojevrijem prelazi na rimokatoličku vjeru, koju je potpisao gradski načelnik. Zanimljiv je podatak da su u Bjelovaru početkom studenog 1941., uz Anu Reich, bile još 194 osobe kojima je prijelaz bio odobren, ali koje iz nekog razloga nisu i ostvarile vjerski prijelaz, kako izvještava župnik Horvat.¹² Anđelina Čik tražila je za sebe i svoju djecu prijelaz na rimokatoličku vjeru „radi izjednačenja obiteljskih vjerskih odnosa“¹³. Općinsko poglavarstvo u Prespi izdalo je za potrebe vjerskog prijelaza Mileve Grgas potvrdu da je „u svakom pogledu dobrog moralnog vladanja, jer do danas nije prema podacima ove općine sudski, a niti policijski kažnjavana“.¹⁴ Milevi Pavleković gradsko poglavarstvo u Bjelovaru za potrebe prijave za prijelaz na rimokatoličku vjeru izdalo je „uredovnu potvrdu“ da je 16. srpnja 1941. svojevrijem izjavila da „želi prijeći iz Grčko istočne vjere na rimokatoličku vjeru“¹⁵, dok je Nikoli Brkiću rodnom iz Zrmanje, a sa stanom u Dominikovici, općinsko poglavarstvo Velikog Trojstva izdalo potvrdu da je „moralnog i čudorednog vladanja bio u svakom pravcu bezprikornog“.¹⁶ Župnik iz Velikog Trojstva Mijo Poldrugački zalagao se za Brkića i njegovu djecu ističući kako polaze crkvu i uče molitve i katoličku vjeru te da će, kada budu poučeni, biti primljeni u rimokatoličku zajednicu.¹⁷ Gradski bjelovarski Srbi bili su uglavnom činovnici, ponekad doseljeni iz drugih dijelova Jugoslavije. Tako je Petar Prijčić, „financijski prigljednici u miru“ rođen u Biskupiji kod Knina u svoje ime i u ime svoje supruge Olge iz Kule Atlagića kod Zadra te djece Ružice i Milorada zatražio prijelaz na rimokatoličku vjeru 12. srpnja 1941.¹⁸ Vidljivo je da je srpanj 1941. bio mjesec u kojem je posebno mnogo bjelovarskih Srba prešlo s pravoslavne na rimokatoličku vjeru, možda upravo zbog činjenice da su mnogi Srbi tih dana odvođeni u iseljenički logor u Bjelovaru radi transportiranja u Srbiju. I majka poznatog hrvatskog kipara Vojina Bakića, Jelka Bakić, zajedno sa kćeri Dušankom, snahom Hildom i Hildinom kćeri Tatjanom Bakić, tražila je prijelaz na rimokatoličku vjeru. Budući da su joj tri sina (svi osim Vojina) završili u Jadovnom, Jelka Bakić molila je vjerski prijelaz na rimokatoličku vjeru nadajući se da će na taj način omogućiti povratak

¹¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4973/1941.

¹² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5840/1941.

¹³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11972/1941.

¹⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12836/1941.

¹⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11192/1941.

¹⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12151/1941.

¹⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12151/1941.

¹⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 14048/1941.

svojih sinova. Međutim, iako je prijelaz Jelki i njezinoj kćeri, snahi i unuci bio omogućen, tri su joj sina ubijena u logoru.¹⁹ Neki su podnositelji molbe za vjerski prijelaz, poput Tine Grubor, kojoj je suprug Stevo Grubor interniran i evakuiran, dakle prisilno iseljen u Srbiju, bili svjesni opasnosti. Tina Grubor željela je da njezina djeca prijeđu na rimokatoličku vjeru zato da ih „ne bi stigla sudbina otčeva“, kako piše bjelovarski župnik.²⁰ Prvi, nešto brojniji vjerski prijelaz na području Bjelovarskog dekanata zbio se u Župi Kapela. Ondje su obitelj Valanović i Dragan Šarac tražili od župnika Stjepana Kolendara prijelaz na rimokatoličku vjeru već 30. travnja 1941. Čini se da je kapelski župnik komplicirao njihov prijelaz: „Potpisani ih nije odbio, nego im je predočio da takav prelaz nije tako lagan, jer stvar mora ići u Rim, dakle mora biti dobro opravdana – a to će u današnjim prilikama biti prilično teško – i obećao im da će njihovu molbu podastri Prečasnomo naslovu“. Za Dragana Šarca ističe kako je njegova namjera „dosta čista“ s obzirom na to da je odrastao u katoličkoj kući i da je molbu podnio još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije „jer se želi vjenčati s rimokatoličkom djevojkom“. Za obitelj Valanović istaknuo je kako su „najavili prelaz u početku sadašnjega komešanja – prije izdanih oštrih mjera protiv židova i pravoslavnih. Može se sumanjiti u čistoću njihove namjere: to im je smjerno potpisani i spomenuo“. Očito je da kapelski župnik nije bio blagonaklon prema onima koji su tražili vjerski prijelaz, što je vidljivo iz njegova pisma Nadbiskupskom duhovnom stolu. Nadbiskupski duhovni stol odgovorio je tom župniku da primi Šarca, a za Valanoviće je tražio da za njih podnese molbu kad bude „video da prelaze iz uvjerenja“. Šarac je primljen u rimokatoličku vjersku zajednicu 15. lipnja 1941.²¹ Kasnije je kapelski župnik Stjepan Kolander postao nešto popustljiviji pa je, iako opet pomalo komplicirajući, tražio 25. srpnja 1941. primitak u Katoličku crkvu za Vasiliju Müller i sina joj Stjepana Müllera. Istaknuo je tom prilikom da su njezini roditelji dali „za inat njezinu suprugu krstiti dječaka u pravoslavnoj crkvi“.²² Kolander je u siječnju 1942. tražio primanje u Rimokatoličku crkvu Nikole Šušnjara i njegovo četvero djece iz Novih Skucana jer je „čovjek čestit, vrlo voli ženu i djecu, a politički je od prije naklon Hrvatima“,²³ a nedugo potom i primanje Marte Papić iz Gornjih Plavnica „koja živi nevjenčano s katolikom, naprasitom pijanicom“, kako navodi župnik, te Milana Lještaka, koji živi u konkubinatu s katolkinjom u Starčevljanima. Lještak i njegova ljubavnica nisu se željeli vjenčati u crkvi da žena ne bi izgubila mirovinu, ali župnik je ipak preporučio odobrenje toga prijelaza *pro foro civili* jer je

¹⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11985/1941.

²⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 20894/1941.

²¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4190/1941, 7015/1941.

²² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13410/1941.

²³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1278/1942.

žena u lošem zdravstvenom stanju, pa će možda „do prestanka takvog života među njima doći i prije nego misle“.²⁴ Nadbiskupski duhovni stol nije odobrio primanje Milana Lještaka, „i to iz razloga, što mu je moguće sklopiti brak, a neće da to učini. Crkva ne može biti smatrana skloništem i zaštitom nečijih osobnih interesa, niti kao čuvar ćudoređa može na ovaj način podupirati nedozvoljeni odnošaj stranaka koje mogu sklopiti brak.“²⁵ Posebno je zanimljiva molba/preporuka kapelskog župnika od 12. listopada 1942., dakle nakon uspostave Hrvatske pravoslavne crkve. On tada preporučuje Nadbiskupskom duhovnom stolu 10 pravoslavnih Srba iz svoje župe i ističe kako im je „nakana ljudski sudeći također prilično čista: sada poslije zakona o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi!“ Dakle, kapelski župnik zaključuje da sada, kad Srbi više ne moraju prelaziti na rimokatoličku vjeru zato da bi se spasili od progona, nakane onih koji prelaze više nisu sporne.²⁶ U Velikom Grđevcu na rimokatoličku su vjeru prelazile čitave obitelji pravoslavnih Srba. Lokalni župnik podnosio je uniformne molbe za grđevačke Srbe. Tako je molio za Nikolu Mandića i njegovu obitelj, djecu Tomu i Milku, dok je supruga bila rimokatolkinja. Za razliku od kapelskog župnika, taj župnik nije pravio nikakve probleme potencijalnim prijelaznicima. „Molim da mogu Nikolu Mandića i njegovu djecu Tomu i Milku primiti u krilo kat. crkve i odriješiti od krivovjerja, a suprugu mu Tereziju r. Pavlović od cenzure izopćenja, jer se vjenčala u grč. ist. crkvi i u toj crkvi dala krstiti svoju djecu.“²⁷ Nadbiskupski duhovni stol dao je dozvolu za prijelaz, odnosno za odrješenje od cenzure. Na sličan su način na katoličanstvo prešli i članovi drugih obitelji iz Velikog Grđevca. Sredinom 1942. grđevački župnik načinio je poimenični popis prijelaznika između 21. srpnja 1941. i 14. travnja 1942. na području svoje župe i taj popis poslao Nadbiskupskom duhovnom stolu. Najveći broj najavljenih prijelaznika, njih 77 od ukupno 96 popisanih, zaista je i prešao s pravoslavne na rimokatoličku vjeru.²⁸ Za pojedine obitelji iznimno slabog imovnog stanja župnik je tražio da se oslobode „biljegovanja“ molbi, odnosno plaćanja taksa.²⁹ Bjelovarski župnik, kao ni grđevački, nije pravio problem oko prijelaza čitavih obitelji. Tako je bilo i s ratarskom sedmeročlanom obitelji Žigić, koja se u međuratnom periodu iz Vrhovina doselila u okolicu Bjelovara. Njihov je prijelaz potvrđen.³⁰ Neke su molbe znale zastati u proceduri. Zanimljivi su neki razlozi zastoja, odnosno zatezanja rješavanja molbi. Tako je mol-

²⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4766/1942.

²⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11841/1941.

²⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11178/1942.

²⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9685/1941.

²⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5033/1942.

²⁹ Vidi na primjer NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9686/1941; 9687/1941.

³⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9987/1941.

ba Anke Gvozdenčević i njezina sina Jove zastala jer su crkvene vlasti mislile da su oni prisilno iseljeni iz NDH. Kasnije se otkrilo da nisu iseljeni, pa je kapelan bjelovarske župne crkve Mijo Pavišić požurio čitavu stvar.³¹ Ponekad se radilo o kompliciranim vjerskim prijelazima, kao kod Franje Wintera, odvjetnika iz Bjelovara. Budući da je nakon smrti prve supruge želio ući u drugi brak, prešao je s rimokatoličke na starokatoličku vjeru, a njegova supruga s pravoslavne na starokatoličku. U novim okolnostima oboje su željeli prijeći na rimokatoličku vjeru, a prijelaz su tražili i za djecu iz prvoga braka.³² Bjelovarski župnik napisao je u pismu Nadbiskupskom duhovnom stolu da mu nije jasno zašto je Winter prešao s rimokatoličke na starokatoličku vjeru te da je on bio „potajan vođa komunista i da do nijedne vjere nije ništa držao“. Nadbiskupski duhovni stol odobrio je prijelaz svih četvero članova na rimokatoličku vjeru nakon što je župnik za Darinku Winter napisao da su „poučeni osnovama katoličke vjere i da ima nade da će ubuduće živjeti po pravilima katoličke crkve“. Pojedini župnici, kao šandrovački župnik, bili su posebno jednostavni u svojem izričaju prilikom podnošenja molbi. On bi samo nabrojio imena onih koji su željeli prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest te je ispod toga naljepio taksene marke.³³ Šandrovačka župa imala je iznimno malo prijelaznika, o čemu piše i šandrovački župnik u svojem dopisu Nadbiskupskom duhovnom stolu: „Što se tiče pak prelaza na našu vjeru iz istog sela (Lasovca, op. a.) tek je do danas prešao učitelj. S početka kad se radilo o otpremi gistočnjaka došli su iz istog sela ljudi s molbom od općine složene za prelaz na našu vjeru s time da izdam potvrdu da je molba predana. Bilo im je rečeno, da tko ima takovu potvrdu, neće biti otpremljen. Ali kad su neki (bogatiji) i s tom potvrdom otpremljeni bili, prestali su dolaziti radi prelaza. Neki vele: čekat ćemo dok se i oni povrate koji su otpremljeni. Drugi pak: da nam se bar daje sigurno obećanje, kad ćemo preći na kat. vjeru, da ćemo moći ostati ovdje.“³⁴ Očigledno je da je s pravom postojalo određeno nepovjerenje u vezi s vjerskim prijelazima, koji očito lokalnim pravoslavnim Srbima nisu jamčili da će ostati u svojim domovima. I iskazi stanovnika iz okolice Šandrovca i Velike Pisanice, koje su dali Komisiji za izbeglice i preseljenike u Beogradu, ukazuju da je na tome području bilo iznimno malo vjerskih prijelaza. Svetomir Eškić, pravoslavni svećenik iz bjelovarskog kotara, dao je iskaz da je na području Velike Pisanice na rimokatoličku vjeru prešlo svega 30 osoba. Aleksa Mirić iz Bedenika kraj Velike Pisanice rekao je da su Hrvati nagovarali Srbe da prijeđu na rimokatoličku vjeru, ali da Srbi na to nisu pristali, pa da su ih sve iz preseljeničkog logora u Bjelovaru transportirali u Srbiju (Đurić, 1991., str. 164).

³¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 16041/1941.

³² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12149/1941 i 21761/1941.

³³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13440/1941, 13441/1941, 13442/1941, 13443/1941, 13444/1941 i 13445/1941.

³⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, IVO, 70/1942.

O tome kakav je bio karakter prelaženja na rimokatoličku vjeru na bjelovarskom području govori pismo rimokatoličkog župnika iz Velike Pisanice. On se u listopadu 1941. žali da se do tada „za prijelaz prijavilo svega 90 osoba“. Međutim, ističe kako još ima 1.300 osoba koje su „grčkoistočne vjeroispovijesti“. Na području Župe Velika Pisanica krajem listopada 1941. objavljena je naredba državne vlasti da svi „grčkoistočnjaci u najkraće vrijeme podnesu molbe ili će u protivnom slučaju biti svi otjerani u logore“. Ta prijeteca naredba bila je oglašena u svim selima te župe. Na to su Srbi jednostavno izjavljivali: „Radije u logore i samu smrt, nego prijeći u Katoličku crkvu.“ S druge strane partizani su im iz šume prijetili da će im popaliti kuće ako se „prevjere“, odnosno ako prijeđu na rimokatoličku vjeru. Župnik očajnički zaključuje da „iskrenog prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest poslije ovakvog nastupa državnih vlasti ne može biti“. „Što više, otvoreno i javno se rugaju Crkvi i rkt. vjeri, govoreći: ako ćemo i učiniti tobože prijelaz, ali znajte da će nas šokački pop prvi i zadnji puta vidjeti u crkvi kod prijelaza i nikad više.“ Rimokatolički župnik smatrao je da pravoslavni vjernici Velike Pisanice i okolice „nisu vrijedni ni dostojni primiti ime rimokatolika“³⁵.

Kolektivni prijelazi na rimokatoličku vjeru

Na bjelovarskom području kolektivni prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeru postali su uobičajeniji 1942. godine, međutim bilo ih je i 1941. Tako naprimjer gotovo svi koji su prešli s pravoslavne na rimokatoličku vjeru na području Župe Ciglena, njih 226 od 231, prešli su 18. kolovoza 1941.³⁶ Prvi nešto veći skupni prijelaz vjernika pravoslavne vjere na području bjelovarske župe, njih 58, bio je u veljači 1942. Dotad je bjelovarski župnik podnosio za svaku pojedinu obitelj posebnu molbu. Međutim, očito mu se početkom 1942. javilo previše potencijalnih prijelaznika, pa se odlučio načiniti skupnu molbu na kojoj su bili popisani svi podnositelji molbe i uz njih brojevi potvrda o čestitosti koje je izdalo gradsko, odnosno kotarsko poglavarstvo u Bjelovaru. Na kraju dopisa župnik je načinio i uredan popis ubranih biljegovina koje je čekom poslao Nadbiskupskom duhovnom stolu, sveukupno 500 kuna, odnosno 20 kuna po molbi.³⁷ U svibnju isto tako piše kolektivnu molbu za šest obitelji iz sela Predavac kraj Bjelovara³⁸, a potom se vrlo često redaju takve kolektivne molbe i drugih bjelovarskog župnika.³⁹ Župnik u Nevincu Josip Ivanuš podnio

³⁵ HDA, MPB NDH, kutija 32, 2636 – B – 1942.

³⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 14790/1941 – 14808/1941, 14814/1941 – 14858/1941.

³⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 3555/1942.

³⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5572/1942.

³⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6503/1942.

je molbu za 22 osobe iz svoje župe skupno tek 26. ožujka 1942., a 28. ožujka još za petero ljudi. Interesantno je da 1941. župnik u Nevincu nije imao nijedan vjerski prijelaz s pravoslavlja na rimokatoličku vjeru te da vjerski prijelazi u toj župi počinju tek 1942. Vidljivo je da se radi o pravoslavnim ratarima iz nevinačke župe. Međutim, najmasovnije primanje pravoslavnih Srba s područja Župe Nevincac u Rimokatoličku crkvu uslijedilo je u travnju 1943. Bilo je to ujedno i posljednje masovnije kolektivno primanje pravoslavnih vjernika u Rimokatoličku crkvu u Zagrebačkoj nadbiskupiji u vrijeme NDH. Župnik Ivanuš ističe da „narod već dvije godine moli“ da ih se primi u Rimokatoličku crkvu „bez sile i straha“. Župnik u travnju 1943. uz molbu da se 271 pravoslavni stanovnik nevinačke župe prevede na rimokatoličku vjeru prilaže i potvrde kotarske oblasti u Bjelovaru o čestitosti za svaku pojedinu obitelj koja prelazi. Nadbiskupski duhovni stol odobrio je Ivanušu i vojnom dušebrižniku Miji Juriću da izvrše prijelaze u Župi Nevincac 12. travnja 1943.⁴⁰

Prijelazi na grkokatoličku vjeru

U bjelovarskom kraju postojala je grkokatolička crkva u Prgomeljama. Slučaj iz siječnja 1942. pokazuje kako su odnosi između Grkokatoličke i Rimokatoličke crkve bili na tome području iznimno zategnuti. Naime, župnik iz Velikog Trojstva žalio se Nadbiskupskom duhovnom stolu u siječnju 1942. kako je on pokušavao više od dva mjeseca 40 pravoslavnih obitelji iz Grginca i Markovca za prijelaz na rimokatoličku vjeru, a od tih 40 obitelji njih 20 dobilo je dozvolu od kotarske oblasti u Bjelovaru za prelazak na rimokatoličku vjeru. Međutim, te su obitelji odjednom prestale dolaziti u rimokatoličku crkvu u Velikom Trojstvu te su otišle grkokatoličkom župniku Pavlu Šamiljskom u Prgomelje, koji ih je primio u Grkokatoličku crkvu na temelju odluke kotarske oblasti u Bjelovaru da oni smiju prijeći na rimokatoličku vjeru. Čini se da su pravoslavne obitelji to uradile jer grkokatolički župnik nije tražio od njih nikakvo znanje o grkokatoličkoj vjeri, dok je rimokatolički župnik to tražio. Osim toga, grkokatolički župnik tvrdio im je da će im ostati iste molitve i isti obred. Šamiljski ih je primio, ispovjedio, pričestio i izdao im odluku istog dana kad su došli k njemu u Prgomelje. Župnik iz Velikog Trojstva imao je čak i odluku kojom se obitelji Đure Senjana iz Grginca dopušta da prijeđe s pravoslavne na rimokatoličku vjeru, ali je ta obitelj 1. siječnja 1942. kod Pavla Šamiljskog primljena u Grkokatoličku crkvu. Župnik iz Velikog Trojstva ogorčeno je tražio da se Nadbiskupski duhovni stol izjasni je li takav prijelaz valjan.⁴¹ Rimokatolička župa u Rovišću, koje je u to vrijeme

⁴⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 3533/1943.

⁴¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odbor, 54/1942.

pripadalo Križevačkom kotaru, također se pobunila protiv toga da pravoslavni „prelaze na grkokatoličku vjeroispovijest“ na temelju postojanja male grkokatoličke župe u Prgomeljama, odnosno grkokatoličke biskupije u Križevcima, mada u blizini postoje rimokatoličke župe. Pravoslavci su se mimo zakonske odredbe od 30. srpnja 1941. upisivali u grkokatoličke matice Svete Trojice u Križevcima, što je, prema mišljenju lokalnih organa vlasti, bilo protuzakonito.⁴² Grkokatolička župa u Prgomeljama tvrdila je da se teritorij, odnosno jurisdikcija te župe proteže na području tadašnjih kotara Bjelovar, Đurđevac i Čazma te na dio Kotara Križevci,⁴³ tako da je grkokatolički župnik iz Prgomelja imao pravo provoditi prijelaze na grkokatoličku vjeru na području tih kotara prema prvoj točki zakonske odredbe od 30. srpnja 1941. u kojoj stoji da grkoistočnjaci „ne prelaze na grkokatolički obred osim u onim grkokatoličkim župama koje su već osnovane i u njima ima grkoistočnjaka“.⁴⁴

U Bjelovarskom kotaru uspostavljena je grkokatolička župa u Bjelovaru sa selima Narta, Sredice, Gudovac, Prgomelje, Klokočevac te Stari i Novi Pavljani s oko 2.000 vjernika. Njome je upravljao Janko Heraković (Bunjevac, 5. lipnja 2005.). Podatke o imenima i prezimenima prijelaznika, osim jedne omanje skupine koja je prešla u Hrvatskoj (nekada Srpskoj) Kapeli⁴⁵ i okolici, ali koja ne potpada pod Bjelovarski dekanat, ne posjedujemo.

Sudbina pravoslavnih crkava

Pravoslavne crkve u bjelovarskom kraju imale su tijekom Drugoga svjetskog rata vrlo različite sudbine. Dio ih je pretvoren u grkokatoličke crkve, druge su pretvorene u rimokatoličke crkve, a neke su srušene. Zanimljiv je slučaj crkve u Podgorcima. Ondje su stanovnici rimokatoličke vjere iz sela Podgorci, Lipovčani, Prnjavor, Reškovci, Visovi i Kakinac 5. prosinca 1941. tražili da se – s obzirom na to da je 60 obitelji Srba iz Podgoraca iseljeno u Srbiju i da su na njihove posjede kolonizirani Hrvati iz Podravine i Bačke, a da su preostali pravoslavni, njih 275, tražili prijelaz na rimokatoličku vjeru – pravoslavna crkva svete Petke u Podgorcima pretvori u rimokatoličku te da se ondje postavi rimokatolički svećenik. U tim selima bila su, prema

⁴² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, vjerski odsjek, kutija 584, 83/1941.

⁴³ Grkokatolička župa u Prgomeljama obuhvaćala je u konačnici teritorij bivših parohija u Bolču, Rovišću, Gudovcu, Kablu i Klokočevcu. Prema izvještaju Janka Šimraka, na grkokatoličku vjeru na tome je području od ukupno 4.200 pravoslavnih prešlo 3.000 (HDA, MPB NDH, kutija 47, 7615 – B – 1942.).

⁴⁴ HDA, MPB NDH, kutija 18, 5601 – B – 1941.

⁴⁵ U blizini Bjelovara nalaze se dvije Kapele. Jedna (koja nema pridjev uz sebe) koja se nalazi na obroncima Bilogore sjeverno od Bjelovara zove se samo Kapela, a druga, zapadno od Bjelovara prema Vrbovcu, zvala se Srpska Kapela, za vrijeme NDH Hrvatska Kapela.

pisanju podnositelja molbe, 974 rimokatolika, odnosno oko 280 katoličkih domova, a najbliža župna crkva udaljena je 6 – 9 kilometara od spomenutih sela.⁴⁶

Za pravoslavnu crkvu svetog Jovana u Lasovcu bilo je prekasno usprkos reagiranju domaćih katolika i šandrovačkog župnika. Domaći rimokatolici tražili su da se ta crkva preda njima jer im je po tradiciji nekad i pripadala. Osim toga, tvrdili su da se na crkvi nalazi zvono teško 90 kilograma na kojem je lik svetog Ivana, što je dokazivalo da je crkva nekad pripadala rimokatolicima. Međutim, ustaše su u siječnju 1942. počeli rušiti crkvu i nije više bilo pomoći. Šandrovački župnik napisao je da je 22. siječnja bio kod bolesnika u filijali Ravneš, „pak su me upozorili ljudi, da gledam kako se ista kapelica ruši, toranj je već bio srušen, već su krov trgali. Neću se upuštati dalje u to, kako to djeluje na ljude, pogotovo g.ist. koji su još ovdje”.⁴⁷ I crkva u Orovcu spaljena je 19. prosinca 1941. (Šematizam, 2009., str. 55; Stanje sakralnih objekata pravoslavne eparhije Zagrebačke 1982., str. 243.), a hram svetog apostola Luke u Ribnjački spaljen je također iste godine (Šematizam, 2009., str. 44; Stanje sakralnih objekata pravoslavne eparhije Zagrebačke 1982, str. 243). Hram u Čadavcu teško je oštećen kad su ga, kao partizansku promatračnicu bombardirali Nijemci (Šematizam, 2009., str. 44; Stanje sakralnih objekata pravoslavne eparhije Zagrebačke 1982., str. 243). Trebao je biti srušen i hram u Velikoj Pisanici. O tome piše Bogdan Đaić: „Došla je i kobna 1941... Prvo što su ustaške vlasti odredile bilo je rušenje Svetog Lazara... Prvo su iznijeli iz crkve ikonostas koji je ugledni prota Popović nabavio u carskoj Rusiji. Spalili su sve: i klupe i sav inventar. Zatim su počeli rušiti toranj i srušili su ga do zvona, srušen je i krov crkve. Nisu crkvu rušili katolici, mislim ovdje na domaće katolike Hrvate, Mađare itd., jer su oni svi s indignacijom gledali taj barbarski ustaški gest.” (Đaić, 1990., str. 218). O rušenju pravoslavne crkve u Velikoj Pisanici Kotarska oblast u Bjelovaru izvijestila je Veliku župu Bilogora 1942. kada u dokumentu napominje kako je hram napola srušen i kako bi popravak crkve bio vrlo skup.⁴⁸ Od materijala s hrama trebala je biti dograđena škola.⁴⁹

Janko Šimrak, križevački grkokatolički biskup, tražio je da se grkokatolicima dodijele i crkve u Bedeniku, Novoseljanima, Novim Pavljanima, Severinu, Gornjim Sredicama, Velikoj Barni, Velikom Grđevcu, Grubišnom Polju, Velikoj Peratovici, Velikoj Pisanici, Turčević Polju, Pašijanu i Bršljanici.⁵⁰ Crkva u Bjelovaru postala je grkokatolička crkva, ujedno i centar već spomenute grkokatoličke župe. U Novoseljanima je pravoslavni hram, prema odluci Ustaškog stožera Bilogora, trebao biti

⁴⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, IVO, 64/1942.

⁴⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, IVO, 70/1942.

⁴⁸ DAB, Velika župa Bilogora, kutija 7, 12198/42.

⁴⁹ DAB, Velika župa Bilogora, kutija 7, 30/1942.

⁵⁰ HDA, MPB NDH, kutija 46, 6965 – B – 1942.

srušen, a njegova građa iskorištena za gradnju Ustaškog doma, ali do toga nije došlo.⁵¹ Crkva je 1942. predana na korištenje Grkokatoličkoj župi u Bjelovaru.⁵² I crkva u Severinu pretvorena je u unijatsku, a sav inventar iz nje nestao je (Šematizam, 2009., str. 54-55).

Zaključak

Na bjelovarskome području, gdje su uspostavom NDH bila brojna stradanja Srba, vjerski prijelazi nisu uzeli maha kao u nekim drugim dijelovima Zagrebačke nadbiskupije. Jedan od razloga sigurno je i taj što je dio Srba tijekom ljeta i jeseni 1941. već bio prisilno iseljen. Preostalo srpsko stanovništvo nije imalo povjerenja u ustašku vlast i smatrali su da im vjerski prijelazi neće mnogo koristiti da ostanu u svojim kućama i na svojim imanjima. Stradanje Srba u Gudovcu i na stratištu Jadovno svakako je imalo utjecaj na činjenicu da su vjerski prijelazi u Bjelovarskom dekanatu bili manje masovni. Ipak, ukupno gledajući, vidljivo je da su vjerski prijelazi na području Bjelovarskog dekanata trajali najdulje, odnosno da su najdulje imali kolektivan oblik. Naime, posljednji masovni skupni prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeru u Zagrebačkoj nadbiskupiji obavljeni su upravo u Župi Nevinac, koja pripada Bjelovarskom dekanatu. O tome zašto je čak 271 osoba gotovo godinu dana nakon uspostave Hrvatske pravoslavne crkve željela prijeći s pravoslavne na rimokatoličku vjeru, možemo samo nagađati. Očito je tu imao velik utjecaj lokalni župnik, a moguće je i da su se stanovnici okolnih sela nadali da ih neće odvoditi u sabirne logore kao taoce za odmazdu ako prijeđu na rimokatoličku vjeru, što se zbog partizanskih akcija u nedalekoj okolini događalo. Iz molbi koje su Nadbiskupskom duhovnom stolu podnosili svećenici, moguće je iščitati i koliko su pojedini svećenici bili naklonjeni pravoslavnom stanovništvu, odnosno koliko su od njega zazirali. Iako su molbe u najvećoj mjeri uniformne, ipak se, od župnika do župnika, vidi razlika u načinu pisanja tih molbi, odnosno preporuka. Kod kapelskog svećenika to je osobito vidljivo. On u svakoj molbi dodaje ponešto osobnog, najčešće negativno intoniranog stava prema određenom potencijalnom prijelazniku. Šandrovački župnik pak itekako je svjestan razloga zašto pravoslavni vjernici ne žele prelaziti na rimokatoličku vjeru. Na koncu, na njegovu području, u selu Lasovac, Mađari, Srbi i Hrvati gledali su kako ustaše ruše pravoslavnu crkvu. Slično je stanje bilo i na pisaničkom teritoriju, gdje su Srbi bili ustrašeni s dvije strane: od ustaša i od partizana. Partizani su im prijetili iz šuma da će poduzeti nad njima odmazdu ako prijeđu na rimokatoličku vjeru, a ustaše da će biti građani drugog reda ako ne

⁵¹ DAB, Velika župa Bilogora, kutija 7, 30/1942.

⁵² DAB, Velika župa Bilogora, kutija 7, 4739-B-1944.

prijeđu. Na području Šandrovca, na teritoriju Župe Velika Pisanica i Župe Veliki Grđevac Srbi su bili masovno prisilno iseljavani u Srbiju. Stoga u krajevima gdje je Srba u Bjelovarskom kotaru brojčano bilo najviše kampanja „prevjeravanja“ nije imala većeg odjeka. U Župi Bjelovar vidljivo je da je bilo mnogo onih koji su prelazili zbog toga što su bili u vjerski mješovitim brakovima. Činjenica je da u toj župi nisu svi koji su podnijeli molbe za prijelaze dobili i pozitivna rješenja, pa brojku od 2.235 podnesenih molbi za vjerski prijelaz treba promatrati u korelaciji s Bjelovaru susjednim područjima. Tako je na području pakračkog i daruvarskog područja broj molbi u istom periodu iznosio 1.869, a na teritoriju Hrvatskog zagorja, Međimurja i Varaždinske podravine 318. Na području Križevaca broj podnesenih molbi za prijelaz na rimokatoličku vjeru iznosio je 859, a na grkokatoličku 633, dok je na teritoriju Koprivnice, Ludbrega i Đurđevca broj podnesenih molbi za prijelaz na rimokatoličku vjeru iznosio 356. Ako broju od 2.235 podnesenih molbi pridodamo i broj od 2.000 spomenutih prijelaza na grkokatoličku vjeru, dobit ćemo ipak relativno velik broj prijelaznika i potencijalnih prijelaznika. Ipak, treba reći da prijelaznici na grkokatoličku vjeru nisu nigdje poimenično navođeni, odnosno da postoje tek vrlo ograničeni popisi od nekoliko desetaka pravoslavnih s područja Hrvatske (Srpske) Kapele i okolice koji su prešli na grkokatoličku vjeru, koja je potpadala pod Kotar Bjelovar, ali ne i pod Bjelovarski dekanat.

Literatura i izvori

- Bastašić, Milan (2009.), *Bilogora i Grubišno Polje 1941. – 1991.*, Banja Luka – Beograd: Udruženje bivših logoraša Drugog svjetskog rata i njihovih potomaka u Republici Srpskoj i Menadžer kompanija d.o.o.
- Bjelovitić, Miloš, Jarić, Ilija (2002.), *Gudovac 1941. – Da se ne zaboravi*. Banja Luka: Matica srpska.
- Bunjevac, Stjepan (2005.), „Izvorni dokumenti OZNE o biskupu dr. Janku Šimraku i ‘prekrštavanju’ Srba u NDH“. *Glas koncila*, 23 (1615), 5. lipnja 2005.
- Dizdar, Zdravko (2002.), Ljudski gubici logora Danica kod Koprivnice 1941. – 1942. *Časopis za suvremenu povijest*, 34(2), str. 377-407.
- Đaić, Bogdan (1990.), Pisanica – uspomene i sjećanja. *Bjelovarski zbornik* 2, str. 212-223.
- Đurić, Veljko Đ., (1991.), *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Prilozi za istoriju verskog genocida*. Beograd:Alfa; Arkade.
- Goldstein, Ivo (2006.), Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. Godine. U: S. Jerše (ur.), *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*. Ljubljana, str. 595-605.
- Goldstein, Slavko (2007.), *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb: Novi liber.
- Karaula, Željko (2007.), Slučaj Gudovac 28. travnja 1941. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 39(1), str. 197-208.

- Krišto, Jure (2001.), *Sukob simbola*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Simić, Sima (1958.), *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata*. Titograd: Grafički zavod Titograd.
- Srpska pravoslavna crkva, Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska, Šematizam*, (2009.). Zagreb: Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska.
- Stanje sakralnih objekata pravoslavne eparhije Zagrebačke 1982. *Glasnik SPC*, oktobar 1982., str. 243.
- Škiljan, Filip (2015.), *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- Tomasevich, Jozo (2010.), *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945. Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: Europapress holding i Novi liber.
- Zatezalo, Đuro (2009.), *Jadovno-kompleks ustaških logora 1941*. Beograd: Muzej žrtava genocida.

Izvori i novine

- Državni arhiv Bjelovar
- DAB, Velika župa Bilogora
- Nadbiskupijski arhiv Zagreb
- NAZ, Nadbiskupski duhovni stol
- NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odbor (IVO)
- Hrvatski državni arhiv
- HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek,
- HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH (MPB NDH), Odsjek bogoštovlja.
- HDA, Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH)
- HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)
- Narodne novine*

Religious Conversions from the Orthodox to the Roman-Catholic and the Greek-Catholic Religious during the Independent State of Croatia in the Area of the Bjelovar Archdeaconry

Summary

In the paper, the author gives data on religious conversions from the Orthodox to the Greek-Catholic and the Roman-Catholic religions in the area of the Bjelovar Archdeaconry. Following introductory remarks on the attitude of the Kingdom of Yugoslavia and the Serbian Orthodox Church towards the Roman-Catholic Church, the author gives data on the sufferings of the Serbs and their coercive emigration from the Bjelovar area in 1941. The central part of the text analyses statistical data on religious conversions from the Orthodox to the Roman-Catholic religion between 1941 and 1945, collected from the Archdiocesan Archives in Zagreb, and includes examples of these religious conversions. A special chapter tackles religious conversions from the Orthodox to the Greek-Catholic religion. No accurate data exist about the number of religious conversions. Nevertheless, 2,235 submitted applications in correlation with the number of Orthodox inhabitants witness to the frequency thereof.

Keywords: Serbs; Orthodox religion; Independent State of Croatia; religious conversions; Bjelovar Archdeaconry; Greek-Catholic religion; Roman-Catholic Church.

Dr. sc. Filip Škiljan
Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3, HR - 10000 Zagreb
filipskiljan@yahoo.co.uk.
095/508232